

วิสุทธิมรรค : วิถีแห่งการยกระดับภูมิปัญญา ในพุทธศาสนาเถรวาท

The Visuddhimagga : The Path of Wisdom Raise in Theravada Buddhism

จันทร์ชนันท์ สิงหัตต เนตรนิมิตร, สมิดธิพล เนตรนิมิตร*

Chandarajjanand Singhadat Netnimit, Samiddhipol Netnimit

บ้านเลขที่ ๒๑ ซอยรัชดาภิเษก แขวงวงศ์สว่าง เขตบางซื่อ กรุงเทพมหานคร ๑๐๘๐๐

No. 21 Soi Ratchadaphisek Wong Sawang Subdistrict, Bang Sue District, Bangkok 10800

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Email : samiddhipol_@hotmail.com

Received : April 18, 2019

Revised : May 1, 2019

Accepted : May 14, 2019

บทคัดย่อ

วิสุทธิมรรคเป็นทั้งคู่มือการปฏิบัติฝึกจิตภาวนาและเป็นทั้งวรรณกรรมหลักของเถรวาท พระพุทธโฆสะเขียนขึ้นในศรีลังกา เพื่ออธิบายเรื่องไตรสิกขา ตามแนวรวินิตสูตร เปรี๊ยบวิสุทธิ ๗ อย่าง เหมือนรากและลำต้นของต้นไม้ สลวิสุทธิ และจิตตวิสุทธิ เป็นเหมือนราก ส่วนทิววิสุทธิ กังขาวิตรณ-วิสุทธิ มัคคามัคคญาณวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นเหมือนลำต้น ผู้รจนาย่อธรรมจากพระไตรปิฎกแทบทั้งหมดมาลงไว้ในคัมภีร์นี้ อ้างถึงคัมภีร์รุ่นหลังพระไตรปิฎก รวมทั้งมติของบูรพาจารย์แห่งสำนักมหายานในศรีลังกา เขียนไว้ ๒๓ บท สองบทแรกกล่าวเรื่องศีลและวิธีปฏิบัติ รุดงค์ อีก ๑๑ บท กล่าวเรื่องสมาธิ ๑๐ บทข้างท้าย กล่าวเรื่องปัญญา คัมภีร์เล่มนี้ นำเอาแนวทางของพระพุทธศาสนายุคต้น และเนื้อหาสาระสำคัญที่กระจายกันอยู่ในพระไตรปิฎก มาจัดระบบให้เป็นตามลำดับ มุ่งเสนอวิธีการยกระดับภูมิปัญญาเพื่อความเป็นพระอรหันต์ มีใช้วิสุทธิภูมิเพื่อความเป็นพระโพธิสัตว์ ในประเทศไทยคณะสงฆ์ใช้วิสุทธิมรรคประกอบการศึกษาบาลีชั้นประโยค ๘-๙

คำสำคัญ : วิสุทธิมรรค, ภูมิปัญญา, พุทธศาสนาเถรวาท

* ดร. จันทร์ชนันท์ สิงหัตต เนตรนิมิตร Dr. Chandarajjanand Singhadat Netnimit รศ.ดร.สมิดธิพล เนตรนิมิตร Asoc.Prof.Dr Samiddhipol Netnimit

Abstract

The Visuddhimagga is as both a manual of Buddhist meditation and also the standard work of Theravada. It was written in Ceylon by Buddhaghosa for description the Threefold training according to the Rathavinitasutta with the simile of a tree, the types of Visuddhi viz., Silavisuddhi and cittavisuddhi are the roots (mula) of wisdom, then Ditthivisuddhi, Kankavitaranavisuddhi, Maggamagganavisuddhi, Patipadanadassanavisuddhi and Nanadassanavisuddhi are the bodies (sarira) of wisdom. In it something of almost in early Buddhist literature may be found. The authors quote from almost the whole of canon and the theories of former teachers of Mahavihara school in Ceylon. It presents the subject matters in 23 chapters. Among of them, the first two chapters are devoted to Sila and Dhutanga practices, the next eleven chapters to Samadhi, the rear ten chapters to Panna This scripture brings the directive of early Buddhism up and ranges the main points which disperse in the canon to consecutively systemization. It intends to provide the means of wisdom raise for the Arahantship, not for Visuddhibhumi of Bodhisattahood. Now, the Visuddhimagga is used as the classical textbook of the Pali grammarians in Thailand in Pali VIII, Pali IX classes.

Keywords : Visuddhimagga, wisdom Raise, Theravada Buddhism

บทนำ

วรรณกรรมทุกเรื่องไม่ว่าวรรณกรรมโบราณหรือวรรณกรรมสมัยใหม่ ย่อมเขียนเพื่อคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเสมอ การศึกษาวรรณกรรมเรื่องนั้นๆ ถ้าจะให้ซาบซึ้งไปถึงยุคสมัยที่แต่งก็ต้องพยายามนึกถึงสภาพสังคมยุคที่ท่านแต่งไปด้วย ถ้าไม่นึกภาพประกอบหรือนึกได้แต่ไม่ชัด ก็ไม่สามารถเข้าถึงความมุ่งหมายหรือความต้องการที่แท้จริงของวรรณกรรมเรื่องนั้นๆ ได้

วิสุทธิมรรค เป็นวรรณกรรมที่ชาวพุทธเถรวาทอ้างถึงบ่อย บางคนให้ความสำคัญวิสุทธิมรรคไม่น้อยกว่าพระไตรปิฎก บางคนอาจจะรู้จักวิสุทธิมรรคยิ่งกว่าพระไตรปิฎก ตำนานการรจนาวินัยมรรคผู้รจนาคือพระพุทธโฆสะ เป็นชาวอินเดีย เกิดที่พุทธคยา เดินทางไปลังกาเพื่อแปลคัมภีร์นิกายเถรวาท พระสงฆ์ลังกาทดสอบความสามารถขอให้ท่านขยายความพุทธพจน์เรื่องไตรสิกขา เดิมที่มีเนื้อหา ๔ บรรทัด ท่านขยายความเป็นวิสุทธิมรรค สงฆ์ลังกาทั้งในความสามารถ ยกย่องท่านว่าพระเมตไตรยโพธิสัตว์

ตำนานเรื่องเล่า ก็เพื่อให้เห็นความสำคัญ ความขลังและความศักดิ์สิทธิ์ของวิสุทธิมรรค เล่าว่ามีเทวดาเข้ามาเกี่ยวข้องเพื่อชี้ว่าวิสุทธิมรรคมีความสำคัญมาก ไม่ใช่เรื่องพื้นๆเหมือนเรื่องทั่วไป บทบาทเทวดาช่วยให้จำเรื่องเล่าได้แม่นยำ จำง่าย ไม่ซับซ้อน

ในที่นี้ เสนอข้อมูลเพื่อเสริมคำในวิสุทธิมรรค ที่ระบุว่า “แต่งวิสุทธิมรรคเพื่อความปรามิทยแห่งสาธุชน”

เหตุการณ์ในอินเดียและศรีลังกา

เหตุการณ์ในอินเดียและศรีลังกา คือเหตุสำคัญที่ทำให้ต้องรจนาวินัยวิสุทธิมรรค

๑. เหตุการณ์สำคัญก่อนมีวิสุทธิมรรค

พระพุทธศาสนายุคแรกเน้นบทบาทของพระอรหันต์ผู้พัฒนาตนได้ก่อนสอนคนอื่น แต่ชาวพุทธบางกลุ่มไม่เห็นด้วยกับบทบาทในเรื่องนี้ จึงแยกตัวไปตั้งนิกาย ความเห็นต่างในบทบาทพระอรหันต์เกิดขึ้นในอินเดียแล้วแผ่ไปในลังกา

๑.๑ เหตุการณ์ในอินเดีย

นับตั้งแต่พระปุราณะไม่ยอมรับมติพระอรหันต์ผู้ทำสังคายนาที่เมืองราชคฤห์ ตั้งแต่นั้นความไม่ลงรอยมีเรื่อยมา ราว ๒๐๐ ปีศิษย์ของพระปุราณะแยกไปตั้งนิกายมหายานสาขาสรรวาสติวาทีน

หลังยุคพระเจ้าอโศก นิกายสงฆ์มีหลายนิกาย ที่สำคัญคือ นิกายสรวีระ นิกายสรวาสติวาทีน และนิกายมหาสังฆิกะ ราว พ.ศ. ๓๖๐ เมื่อสิ้นราชวงศ์เมารยะ พราหมณ์บุษยมิตรตั้งวงศ์ศุภะ ยกย่องลัทธิภาควะและลัทธิไศวะ เชาวต์วาอาราม ฆ่าภิกษุจำนวนมาก สถานการณ์ของชาวพุทธตอนนั้นเหมือนเรือแตก (shipwreck) คณาจารย์ชาวพุทธไปต่อรองขอให้หยุดการทำร้าย ไม่นานมีผู้แต่งพุทธจรีตโดยรับอิทธิพลแนวคิดจากรamayana เล่าความเป็นมาของพระพุทธเจ้าว่าจุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตเกิดในชมพูทวีป เรื่องราวเล่าย้อนไปไกลถึงเรียกว่าทูเรนทาน (เถรวาทรับทูเรนทานจากมหายาน) วิธีเล่าเช่นนี้เหมือนวิธีอวดตบตาในศาสนาพราหมณ์ ทำให้พราหมณ์ชอบใจ มีผลให้ชาวพุทธไม่ถูกทำร้ายอยู่รอดปลอดภัยมาได้ระยะหนึ่ง เถรวาทกับมหายานมีความเชื่อต่างกันตั้งแต่สมัยพระเจ้ากนิษกะจนถึงสมัยคุปตะ (พ.ศ. ๔๐๐-๑๐๒๓) ในสมัยคุปตะ มหายานรุ่งเรืองถึงขีดสุด (zenith) ส่วนเถรวาทรุ่งเรืองในศรีลังกา สิ่งชี้วัดความรุ่งเรืองคือวรรณกรรม ความรุ่งเรืองของมหายานดูที่วรรณกรรมสันสกฤต ความรุ่งเรืองของเถรวาทดูที่วรรณกรรมบาลี

ในสมัยคุปตะ ศิษย์ของท่านนาคคารชุน ชื่อกุมมาซีฟไปเผยแผ่มหายานในจีน แปลสูตร ศาสตร์ ธารณี และอรรถกถา เป็นพากย์ภาษาจีน ศิษย์ของท่านไมตรียานถั่งโยคอาจารย์ภูมิศาสตร์ ที่ถือว่าสำคัญ เทียบเท่ากับบอริธรรมของเถรวาท เทียบเท่ากับขณฺณปรสฐานของสรวาสติวาทิน เทียบเท่ากับ มหาปรัชญาปารมิตาของมหายิก อัสวโฆษ (คนละคนกับผู้แต่งพุทธจรีต)แต่งศรีทโรตปาทศาสตร์ เพื่อจูงใจคนให้เข้ารีตเป็นมหายาน ความรุ่งเรืองมหายานเวลานั้น เปรียบกันว่าวาล้อธรรมหมุนเป็น ครั้งที่ ๓ คือ ครั้งแรกหมุนที่ป่าอสิปตนะฯ ครั้งที่ ๒ หมุนที่กรุงเวสาลี

มหายานบูชาลัทธิโพธิสัตว์ ยกย่องโพธิสัตว์เป็นโยคี สอนให้ทำโยคะเพื่อความเป็นโพธิสัตว์ การทำโยคะเพื่อเป็นโพธิสัตว์ของมหายานเหมือนกับการทำโยคะของพราหมณ์ในโยคสูตร เวลานั้นโยคะ ของพราหมณ์ได้รับความนิยมแพร่หลายมาก นิกายโยคจาร(มหายาน)มองเถรวาทว่าสอนคับแคบและ เฉื่อยชา ยกย่องมหายานด้วยคำสูงส่งว่า เอกยาน อัครยาน อนุตตรยาน อุตตมยาน ปรมยาน เศรษฐยาน โพธิสัตว์ยาน พุทธยาน .. ช่วงนั้นเถรวาทกับมหายานแข่งกันดุเดือด ได้คารมอย่างเผ็ดร้อนชนิดที่ไม่มี ใครยอมใคร (Burning Question) มหายานมองเถรวาทดูจ่นน้ำมน ทั้งยกตนดูเจเนยที่ลอยอยู่เหนื นน้ำมน

ยุคเดียวกับที่แต่งวิสุทธิมรรค ศิษย์สำนักโยคจารชื่อทิงนาคะ เป็นคนชาวอินเดียใต้ เป็นนัก ตรรกวิทยาทางพุทธศาสนาที่โดดเด่นมาก ยกย่องว่าเป็นบิดาแห่งนยายศาสตร์ยุคกลาง ได้แต่งตำรา สนับสนุนวิปฏิบัติโยคะของท่านอสังคะ ใช้ชื่อตำราว่า โยคาวตาร (Yogavata) (โยคะ+อวตาร)

ยุคที่มีการปฏิบัติโยคะ(สมาธิ)กันอย่างแพร่หลาย เป็นหนึ่งใน ๕ ยุคที่อ้างในอรรถกถามี วิมุตติยุค สมภาธิยุค สลียยุค สุตยุค และ ทานยุค

มหายานนั้น เดิมทีเดียวไม่ได้ทั้งหลักการเถรวาท เพียงแต่ปรับให้กลมกลืนกับลัทธิพราหมณ์ เท่านั้น แต่ว่าปรับมากไปจึงไม่ได้ต่างกับลัทธิพราหมณ์ ถูกเรียกว่า Actual Hinduizing of Buddhism^๑

๑.๒ เหตุการณ์ในศรีลังกา

วรรณกรรมสันสกฤตและบาลีรุ่งเรืองมากที่สุด ในสมัยคุปตะ ศรีลังกาในเวลานั้นตรงกับพระเจ้า โวหาริกติสสะ (พ.ศ. ๗๕๘-๗๘๐) พวกอัมมรฺุจิที่เป็นชาววัชชีบุตรเมืองเวสาลีไปอยู่ที่สำนักอภัยคีรี สนับสนุนพวกนอกรีต(ไวศัลยวาทิน)ว่าเป็นพุทธแท้ พร้อมกับปฏิเสธคำสอนสำนักมหาวิหาร พระเจ้า โวหาริกติสสะทรงตั้งคณะกรรมการตรวจสอบ ทรงรู้ว่าไวศัลยวาทินเป็นพวกนอกรีตจริง จึงสั่งให้เผา คัมภีร์ อีก ๔๐ ปี ต่อมา สมัยโคธากัย (พ.ศ. ๗๙๗-๘๑๐) พวกอัมมรฺุจียังไม่ละความพยายาม หวังให้ ทางการยอมรับพวกไวศัลยวาทิน พระอุสสสิยติสสมหาเถระแห่งสำนักอภัยคีรีเห็นว่าจะเกิดความวุ่นวาย

^๑ ผู้รู้ชาวอินเดีย (ที่เป็นพราหมณ์) เวลาพูดถึงมหายาน ดูเหมือนว่ากำลังพูดเรื่องราวของเขานั่นเอง

จึงแยกไปอยู่ที่ทักษิณาศรีวิหาร ตั้งนิายสกลิกะ(sagalika) พระเจ้าโคธากัยทรงตั้งคณะกรรมการขึ้นมาตรวจสอบ ทรงรู้ว่าพวกไวตุลยวาทีนเป็นพวกนอกกรีต คราวนี้สั่งลงโทษรุนแรงกว่าคราวแรก เผาคัมภีร์พร้อมเนรเทศพวกไวตุลยวาทีนออกพ้นลังกา สังฆมิตรศิษย์คนหนึ่งของผู้ถูกเนรเทศไปอยู่ในอินเดียได้สังฆมิตรเชื้อชาวญทางไสยศาสตร์นับถือลัทธิตันตระ (Tantrism) มีความสัมพันธ์แนบแน่นอยู่กับพวกโยคจารในอินเดีย สังฆมิตรเป็นคนโปรดของพระเจ้าโคธากัยได้เป็นราชครูของพระโอรส คือ เขมฐติสสะและมหาเสนะ เมื่อเขมฐติสสะขึ้นครองราชย์ สังฆมิตรหวังครอบงำแต่ทำไม่สำเร็จ จึงกลับไปอินเดียได้

พอเปลี่ยนรัชสมัยเป็นมหาเสนะ (พ.ศ. ๘๒๐-๘๔๗) สังฆมิตรกลับมาที่ศรีลังกาอีก คราวนี้ชักชวนมหาเสนะให้นับถือและรับรองสถานะของพวกไวตุลยวาทีน พร้อมทั้งยุแหย่ว่ามหาวิหารไม่ใช่พุทธ พวกมหาวิหารจึงถูกบังคับให้เปลี่ยนไปนับถือไวตุลยวาทีน พวกมหาวิหารไม่ยอมเปลี่ยนหนีไปอยู่ทางภาคใต้แถบโรหณะ เวลานั้นสำนักมหาวิหารถูกปล่อยทิ้งขาดคนดูแล กลายเป็นที่หว่านไถเพาะปลูกกร้างอยู่นานหลายปี โลหปราสาทถูกรื้อทำลาย เพราะว่าสังฆมิตรร่วมมือกับอำมาตย์โสณะ แก่แก่นที่พวกมหาวิหารไม่ยอมเข้ารับ ต่อมาอำมาตย์เมฆวรรณะร่วมมือกับมเหสีของมหาเสนะจ้างช่างไม้ส่งฆ่าสังฆมิตรและโสณะ เหตุการณ์พลิกผันพระเจ้ามหาเสนะทรงหันมานับถือพวกมหาวิหาร พร้อมเชิญให้กลับไปอยู่ที่มหาวิหาร แต่พวกมหาวิหารไม่ยอมกลับ สำนักมหาวิหารจึงร้างอีก ๙ เดือน เมื่อพวกมหาวิหารไม่กลับพระเจ้ามหาเสนะทรงให้สร้างวัดเซตวันภาจนาในช่วงนี้

ยุคที่ท่านรจนาวิสุทธิมรรคตรงกับสมัยกุมารคุปตะในอินเดียในสำนักมหาวิหารนั่นเอง

ผ่านมาถึงพระเจ้ามทานาม (พ.ศ. ๙๕๕-๙๗๗) วิสุทธิมรรคย วรรณกรรมสันสกฤตสำคัญที่มีก่อนวิสุทธิมรรค มี มหาวิสตุ ลลิตวิสตาระ สัทธรรมปุณทริกะ สุขาวดียุหะ พุทธจริตะ ปรัชญาปารมิตา ศตสหัสตริกะ ปรัชญาปารมิตา วัชรจเฉทิกา อวทานศตกะ ทิพยาวทาน ทศภูมิสูตร ลังกาวตารสูตร สมาธิราชสูตร และสุวรรณประภาสะ

ผู้รจนาวิสุทธิมรรค

หลังจากยุคพระเจ้าอโศก อภิธรรมปิฎกเป็นวรรณกรรมที่หลายนิกายใช้เป็นหลักเผยแผ่ เห็นได้จากชื่อของวรรณกรรมสำคัญ เช่น อภิธรรมปิฎกของสรวาสติวาทีน อภิธรรมปิฎกของเถรวาท อภิธรรมสมุจยะ อภิธรรมโกษะ

ในอินเดีย สำนักโยคจารสอนให้ทำโยคะแบบฮินดูว่าเป็นหนทางของพระโพธิสัตว์ ดีความอริยมรรคต่างจากเถรวาท มหาวิหารที่เป็นฝ่ายอนุรักษ์มาตั้งแต่สมัยพระมหินทเถระ จึงได้ชี้แจงหลักการและวิธีฝึกจิตเจริญภาวนาของฝ่ายเถรวาท

คำปรารภที่ผู้รจนาวินิสังวิสุทธิมรรคกล่าวไว้ว่า “จักกล่าววิสุทธิมรรค อาศัยนัยเทศนาของพระเถระมหาวิทยาลัย ที่วินิจฉัยหมดจดดี เป็นเครื่องปลูกปราโมทย์แก่โยคีในศาสนา...ท่านทั้งหลายทั้งปวงที่หวังวิสุทธิ จงตั้งใจฟังวิสุทธิมรรคนั้นโดยเคารพ”

คำที่ว่า

- ทำความปราโมทย์ (ปามุขุชกรรม) (ก่อนหน้านี้ คงไม่ปราโมทย์)
- อาศัยนัยที่มหาวิทยาลัยวินิจฉัยดีแล้ว (วิสุทธิวิวินิจฉัย มหาวิทยาลัยวาลีน เทสนานยนิสสิตี)
- ท่านทั้งปวงผู้หวังวิสุทธิ จงตั้งใจฟังวิสุทธิมรรคนั้นโดยเคารพ(วิสุทธิกามา สพเพปิ นิสามยถ

สาธโว)

คำเหล่านี้ ถือว่าเป็นกุญแจสำคัญนำไปสู่การไขความเป็นมาของวิสุทธิมรรค

เหตุการณ์ในอินเดียและในลังกา คือบริบททางสังคมก่อนแต่งวิสุทธิมรรค

มหาวิทยาลัยรกร้างนานหลายปี วรรณกรรมที่บูรพาจารย์เขียนเอาไว้ เมื่อต้องมาประสบภัยพิบัติ จึงกระจัดกระจายทั้งวรรณกรรมทั้งผู้แต่งวรรณกรรม ดังนั้นพอพ้นภัยพิบัติจึงต้องรวบรวมไว้เป็นหลักฐาน เป็นที่อ้างอิง เพื่อให้สาธุชน(ภิกษุ)ได้ความปราโมทย์ มีขวัญและพลังใจ อีกทั้งยังประกาศแนวการฝึกจิตเจริญภาวนาของเถรวาทว่ามีขั้นตอน มีวิธีการปฏิบัติอย่างไร ข้อมูลส่วนหนึ่งในวิสุทธิมรรคนำมาจากวรรณกรรมของบูรพาจารย์ของมหาวิทยาลัยที่แต่งเอาไว้ก่อนแล้ว

ไม่ระบุนามผู้รจนาวินิสังวิสุทธิมรรค รับคำเชิญ(อุชฌเมสน) ที่พุททคยา ที่อินเดียใต้ หรือ ที่มหาวิทยาลัยถันกานีนิคของพระพุทธโฆชะ(ผู้รจนาวินิสังวิสุทธิมรรค) บ้างก็ว่าท่านเป็นคนพุททคยา บ้างก็ว่าท่านเคยอยู่กับพระพุทธมิตรที่ทามยรทูตะ บ้างก็ว่าท่านเคยอยู่กับพระโชติปาละที่กัญจิปุระในอินเดียใต้ บ้างก็ว่าท่านเป็นชาวพม่า บ้างก็ว่าไม่ว่าท่านเกิดที่ไหน แต่เคยอยู่ที่อินเดียใต้ บ้างก็ว่า “พุทธโฆชะ” เป็นชื่อสมมุติของคณะสงฆ์ลังกา

ในคำปรารภของผู้รจนาน ท่านใช้ภาษาที่บ่งถึงคนคนเดียว เป็นเอกพจน์ คือ “ภาสิสส, เม” ส่วนเนื้อหาการบรรยาย ท่านใช้คำกริยา ระบุน่าไม่ใช่คนเดียว คือ (มย) วทาม, อารภิสสาม, วณณยิสสาม, อโวจุมหา, วกขาม, กริสสาม, โยชยิสสาม, คณหาม, (คำอธิบายปฏิเสธสมุสบาท ท่านใช้เอกพจน์ คือ อหฺ..นาธิคจฺฉามิ..อารภิสสามิ), ปกาลยิสสาม, อารภาม, วิภยิสสาม, อาวิกฤษสาม, กริสสาม, นอกจากคำกริยา ท่านใช้คำนามเป็นพหูพจน์ คือ “โน, อมเหติ = เราทั้งหลาย” ในประโยคว่า อยฺ โน อตฺตโน มติ และ น เอตถ ภิกขุ อมเหติ วตฺตพพฺ อตฺถิ ซึ่งชี้ว่าผู้รจนานไม่ได้มีคนเดียว

จนบทเทศหนึ่งๆ ผู้รจนาระบุนามแต่งเพื่อให้ความบันเทิงแก่สาธุชน (สาธุชนปามุขุชตฺถาย) สาธุชนในที่นี้ หมายถึง นรชน, โยคี, โยคาวจร, อาทิกัมมิกะ, ภิกษุ, พุทธสาวก สำหรับภิกษุ ผู้รจนาย้ำว่า ภิกษุ

คือผู้เห็นภัยในวัฏสังสาร ภิกษุคือผู้ที่มีความคิดเห็น มีวิธีคิดอย่างชาวพุทธ ไม่ใช่อ้างอิงเป็นพุทธแต่เนื้อในไม่ใช่พุทธ ผู้รจนาวิสุทธิมรรคนำเอาคำที่รู้จักแพร่หลายในยุคนั้นมาใช้ในวิสุทธิมรรค คือ โยคจาร บ้าง โยคะ บ้าง (เช่น โยคจารานุกุลมณี, โยค, โยคินา, โยคิโน, โยโค, ปโยโค, ภูมิลทศ ฯลฯ)

ผู้รจนาวิสุทธิมรรคไม่ละเลยบาลี อ้างอิงพระไตรปิฎก อ้างมติของบูรพาจารย์ของมหาวิทยาลัย ไม่บิดเบือนมติของครูอาจารย์ในวิสุทธิมรรคเรียกสมาธิว่าโยคะ เรียกผู้ปฏิบัติสมาธิว่าโยคาวจร (คล้ายชื่อโยคจาร) ในอินเดียคนรู้การทำโยคะมาก่อนพุทธกาล เรียกผู้ทำโยคะว่าโยคี ที่หมายถึงผู้ทำโยคะของพราหมณ์ คำว่าโยคะเป็นชื่อที่คนส่วนใหญ่คุ้นเคย ท่านใช้คำที่คนคุ้นเคย เปลี่ยนความหมายให้สอดคล้องกับวิธีปฏิบัติในเถรวาท เรียกว่า สมถโยคะ บ้าง วิปัสสนาโยคะ บ้าง ส่วนผู้ปฏิบัติ ท่านเรียกว่าโยคาวจร (โยคะ+อวจร)^๒ หรือ โยคี

การรจนาวิสุทธิมรรค

มหาวิทยาลัยมีวรรณกรรมตั้งแต่สมัยพระมหินทเถระ เมื่อพ้นจากภัยพิบัติได้ไม่นาน ตำราหรือวรรณกรรมของสำนักยังคงกระจายจึงต้องรวบรวมไว้ “เพื่อให้สาธุชนเกิดความปราโมทย์” ผู้รับผิดชอบเรื่องนี้คือประธานสงฆ์ของมหาวิทยาลัย คือ พระสังฆपालเถระ ประจวบกับเวลานั้นพวกโยคจารในอินเดียตีความมัชฌิมาปฏิปทาต่างจากในพระไตรปิฎก พระสังฆपालเถระจึงเชิญพระพุทธโฆสะให้เขียนวิสุทธิมรรค

ผู้รจนาสอดคล้องขั้นตอนการเขียนวิสุทธิมรรค ๑๐ ขั้นตอน คือ

๑. วิเคราะห์ขยายความตามมติของวิภวาทิ : วิภวาทิมณฑล โอตริตวา
๒. ไม่บิดเบือนมติของครูอาจารย์ ไม่กล่าวต่อครูอาจารย์ : อจาริเย อนพวกิจิขุเตน
๓. ไม่ยึดถือตามมติของตนฝ่ายเดียว : สกสมยํ อไวกกมฺนเตน
๔. ไม่กล่าวข่มลัทธิอื่น ไม่แอบแฝงนาลัทธิอื่นเข้ามาปะปน : ปรสมยํ อนายูหนฺเตน
๕. ไม่มองข้ามพระสูตร ไม่ค้านพระสูตรในพระไตรปิฎก : สุตตํ อปฺปฏิพาหนฺเตน
๖. สอดคล้องกับพระวินัย อนุโลมกับพระวินัย : วินยํ อนุโลเมเนน
๗. วิเคราะห์ตามหลักมหาปเทศ : มหาปเทศ โอลเณเนน
๘. ขยายข้อธรรมถูกต้องตามหลักธรรม : ธมฺมํ ทีเปเนน
๙. รวบรวมมีบทสรุปชัดเจน : อตฺถํ สงฺคาเหเนน : อตฺถํ สงฺคาเหเนน

^๒ โยคาวจรติ สมถโยเค วิปัสสนาโยเค วา อวจรตติ โยคาวจร. อวจรตติ ปวิสิตวา จรตติ (พ.ป.อ. (ไทย) ๑๖๘) มหายานมีวิสุทธิภูมิ (ภูมิแห่งพระโพธิสัตว์) เถรวาทมีวิสุทธิมรรค (ทางแห่งความหมดจดของพระอรหันต์)

๑๐. อธิบายความยากเย็นด้วยวิธีต่างๆ : *ตเมวตถํ ปุณฺรเวตฺเตตฺวา อปรหิปี ปริยาเยหิ*

นิทุทิสฺนฺเตน

แต่ละขั้นตอน สะท้อนว่าก่อนนั้นลัทธิอื่น(โยคจาร)ตีความเอาเอง ไม่ตีความตามบาลี ไม่เห็นความสำคัญของพระสูตร ตีความไม่สอดคล้องกับพระวินัย ตีความตามแนวลัทธิอื่นที่ไม่ใช่เถรวาท

ที่สำคัญคือการตีความในโยคจารภูมิศาสตร์ของท่านอสังคะ ที่สอนวิธีทำโยคะเพื่อนำไปสู่การรู้แจ้ง ตีความมรรค ๘ ว่าเป็นเพียงส่วนประกอบในโพธิปักขิยธรรม ไม่อ้างพระสูตร แต่ทำตามโยคสูตรของพราหมณ์

ผู้รณวิสุทธิมรรคไม่ทั้งพระไตรปิฎก อ้างพระสูตรมัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย อ้างอภิธรรม อ้างมิลินทปัญหา อ้างอรรถกถาวินัย อ้างมติของโบราณจารย์ (*ปฺราณนา ปนาหุ, เตนาหุ ปฺราณนา, วุตฺตยฺเหตํ ปุพฺพาวจริเยหิ*) อ้างปฏิกอปกเทส อ้างมติของผู้ทรงจำวินัย ของผู้ทรงจำพระสูตร อ้างมติของบูรพาจารย์มหาวิหาร เช่น พระติปิฎกจูฬภายเถระ พระอภิธัมมิกโคตตเถระ พระติปิฎกจูฬนาคเถระ อ้างสำนักอื่นเช่น อภัยคีรี จิตตลบรรพต (มหินตเล)

นอกจากเสนอหลักการวิธีการของบูรพาจารย์ของมหาวิหาร วิสุทธิมรรคได้โต้แย้งลัทธิอื่นไปพร้อมกัน

เนื้อหาวิสุทธิมรรคโดยสรุป

แม้ว่าวิสุทธิมรรคเสนอแนวทางโยคะ(วิธีฝึกจิตเจริญภาวนา)ของเถรวาท แต่คำอธิบายบางเรื่องอิงอาศัยความเชื่อของพราหมณ์

ช่วงเวลาที่พราหมณ์มีบทบาทมากในสังคม พราหมณ์ยกย่องสรรเสริญพรหมโลก คือโลกของพระพรหม พรหมโลกคือจุดหมายของมนุษย์ทุกคนที่เกิดมา เมื่อละจากโลกนี้ไปก็มุ่งหวังเข้าไปสู่พรหมโลก ไปอยู่ที่พรหมโลก นอกจากเรื่องพรหมโลกของพราหมณ์ คำสอนของมหายานก็เช่นเรื่องสร้างสมบารมี เรื่องพุทธเกษตร เรื่องความพิณาศแห่งกัป จาบน้ำ ลม ไฟ

วิสุทธิมรรคอ้างอาภัสสรพรหม ซึ่งเป็นความเชื่อเก่าแก่ของพวกดาบสที่มีอยู่ก่อนสมัยพุทธกาล เพราะพราหมณ์มีจุดหมายอยู่ที่พรหมโลก (*พฺราหมณานํ หิ พฺรหฺมโลโก นิฏฺฐา*) ดาบสมีจุดหมายอยู่ที่อาภัสสรโลก (*ตาปसानํ อาภสฺสรา*) ปริพาชกมีจุดหมายอยู่ที่สุภกนิหโลก (*ปริพฺพาชกานํ สุภกนิหา*) อาชีวกมีจุดหมายอยู่ที่อนันตมานัส (อาชีวกานํ อนนฺตมานโส) สำหรับเถรวาท มีจุดหมายที่พระอรหันต์ผล (*อิมสฺมี สาสเน ปน อรหตฺตํ นิฏฺฐา*) เถรวาทสอนให้อยู่ในโลกด้วยปัญญา สอนให้มองโลกตามเป็นจริง เถรวาทไม่ได้สอนให้หวังพรหมโลก หรือ เทวโลก “นิยานิกะ” เป็นชื่อที่เรียกนิกายเถรวาท เพราะมีคำสอนนำออกจากทุกข์ สอนให้พ้นทุกข์ การพ้นทุกข์มีอยู่หลายวิธี สอนตามความถนัดของแต่ละคน

การปฏิบัติเพื่อพันธุทุก ท่านเรียกว่า จันโทปมปฏิปทา, รณวินิตปฏิปทา, โมนะยปฏิปทา และ มหาอริย-
วังสปฏิปทา

การทำโยคะในวิสุทธิมรรค ถือว่าเป็นอุบาย ไม่ใช่จุดหมายปลายทาง ท่านสอนให้ยืนบนปฐพีคือ
ศีล ใช้อาวุธคือวิปัสสนาญาณ ลับคมกริบบด้วยหินคือสมาธิ ถ้าวัวด้วยมือคือปาริหาริกปัญญา อาศัย
กำลังวิริยะช่วยหนุน ยกอาวุธทางซีกแห่งต้นหา ปฏิบัติตามลำดับ ก็จะพบความหมดจดไปตามลำดับ
ปฏิบัติเช่นนี้ เรียกว่า วินิตปฏิปทา เป็นการปฏิบัติอย่างมีขั้นตอนไปจนถึงนิพพาน เหมือนคนเดิน
ทางไกลเปลี่ยนรถหลายเที่ยว ไปจนถึงปลายทาง

ดังนั้น ใครคิดเห็นเป็นอย่างอื่น มีความเชื่อมีความศรัทธาอย่างอื่น ยังไม่ปรับความคิด เช่น
ไม่มองโลกตามเป็นจริง ก็จะไม่เข้าใจวิถีแห่งโยคะในวิสุทธิมรรค หรือ เข้าใจได้ยาก

ผู้รจนานำบทกระทู้ในสังยุตตนิกาย เรื่องไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่เป็นหลักแห่ง
พรหมจรรย์ ที่ต้องทำไปตามลำดับ เพราะไม่สามารถแยกปฏิบัติได้ต่างหาก ก่อนสมัยพุทธกาลบางลัทธิ
เน้นด้านศีล บางลัทธิเน้นด้านสมาธิ บางลัทธิเน้นด้านปัญญา นิกายเถรวาทนำเอาเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา
มารวมกันเป็นพรหมจรรย์ ซึ่งต้องทำเป็นลำดับไปตามขั้นตอน โดยเริ่มที่ปัญญา ปัญญาเป็นจุดตั้งต้น
(ในอริยมรรคเรียกว่าสัมมาทิฐิ) ปัญญามาก่อนศีล ก่อนสมาธิ แต่ก็จบลงที่ปัญญานั้นเอง (ปัญญา
สาสนสูตร ปรีโยสานิ)

บทกระทู้ในวิสุทธิมรรค ความว่า *นรชนผู้มีปัญญา เห็นภัยในวัฏสังสาร ดำรงอยู่ในศีลแล้ว
เจริญจิตและปัญญา มีความเพียร มีปัญญาเครื่องบริหาร พึงแก้ความยุ่งยากนี้ได้*

ศีล สมาธิ ปัญญา ตามแนวรณวินิตสูตร เป็นขั้นตอนการปฏิบัติวิสุทธิ ๗ สอนให้ควบคุม
ความประพฤติด้านนอกทางกายก่อน แล้วควบคุมจิต ควบคุมวิธีคิด ค่อยปรับพรหมจรรย์ให้สอดคล้อง
กับความจริงหรือสัจจะที่ได้รับ เป็นขั้น เป็นลำดับต่อ ๆ ไป กล่าวโดยสรุปไตรสิกขาในวิสุทธิ ๗

๑. เรื่องเกี่ยวกับศีล

(๑) *ศีลวิสุทธิ* คือ ความหมดจดแห่งศีล

การรักษาศีลตามภูมิขั้นของตนให้บริสุทธิ์ รักษาศีลให้เป็นไปเพื่อสมาธิ ศีลมีหลายอย่าง ที่เน้นคือ
ปาริสุทธิศีล ๔ ได้แก่

๑) ความสำรวมในพระปาติโมกข์ : *ปาฏิโมกขสังวรศีล*

๒) ความสำรวมอินทรีย์ : *อินทริยสังวรศีล*

๓) ความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ *อาชีวะปาริสุทธิศีล*

๔) การพิจารณาใช้สอยปัจจัย ๔ : *ปัจจัยจักษณินิตศีล*

ผู้มี(ปาริสุทธิ)ศีลคือผู้ทำตนให้เปิดเผยตามความเป็นจริง เมื่อมีปาริสุทธิศีลควรเสริมความประพฤติด้วยความมักน้อยสันโดษ ตามประเพณีในอริยวงศ์ (อริยวสุตตเย) ปฏิบัติตรงค์ ๑๓ อย่าง จากนั้นตัดความกังวล (ปลิโพธิ) เข้าหากัลยาณมิตรขอให้สอนกัมมัฏฐานที่เหมาะสมกับจริตของตนที่เป็นผู้ปฏิบัติ

(พระโพธิสัตว์ของมหายานมีจริต (จรรยา) ๔ ได้แก่ ปกฤติจรรยา ประณิธานจรรยา อนุโลมจรรยา และ อนิวถนจรรยา พระโพธิสัตว์ปฏิบัติตรงค์ ๑๒ อย่าง)

ท่านกล่าวว่า ศรัทธาใกล้กับราคะ ปัญญาใกล้กับโทสะ คนที่มีศรัทธากล้าแต่ปัญญอ่อนมักเชื่ออะไรง่าย เลื่อมใสสิ่งที่ไม่ใช่เรื่อง คนที่มีปัญญากล้าแต่ศรัทธาอ่อน หนักไปทางอวดแข่ง สมาธิกับโกสัชชะ (ความเกียจคร้าน) ใกล้เคียงกัน คนเกียจคร้านกับคนมีสมาธิ บางทีก็ดูไม่ออกว่าต่างกัน

ต่อจากเรื่องศีลและเรื่องตรงค์ คือเรื่องกัมมัฏฐาน ท่านสอนกัมมัฏฐานเพื่อทำจิตให้ควรแก่การทำงานคือสมาธิ มีสมาธิเพื่อใช้เป็นบาทฐานของวิปัสสนา เพื่อความเห็นแจ้ง เห็นอาการแปลก ๆ เห็นต่างจากคนที่ไม่ได้ฝึกจิต

ท่านกล่าวว่า สมาธิที่ถูกต้อง มีวิริยะช่วยหนุน วิริยะที่มีสมาธิช่วยหนุนย่อมไม่เอนไปทางฟุ้งซ่าน (อุทธัจจะ) สติคือสิ่งที่เหมาะต่อทุกสถานการณ์ เพราะว่าสติเป็นที่พำนักของจิต

ในเถรวาท การสอนกัมมัฏฐานเป็นวิธีสอนสำคัญอย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะสอนเรื่องอะไรจะแทรกด้วยเรื่องกัมมัฏฐาน ไม่พ้นไปจากเรื่องกัมมัฏฐาน

สิ่งเหนี่ยวนำจิตให้เกิดสมาธิ คืออารมณ์กัมมัฏฐาน ในวิสุทธิมรรค สิ่งที่เหนี่ยวนำจิตให้เกิดสมาธิ หรือ อารมณ์กัมมัฏฐาน ได้แก่ กสิณ อสุภะ อนุสติ อัปมัญญา อาหาเรปฏิกูลสัณญะ จตุธาตวัญฐาน และ อรูป

ท่านกล่าวว่า ผู้ทำสมาธิต้องหาที่ที่เหมาะสม เช่นไม้เอ็กทีก เสียงดังเป็นข้าศึกแก่องค์ฌาน เวลาปฏิบัติควรห่างจากคนแบบไหน คบหากับคนแบบไหน การนั่งสมาธิให้คนเห็นอาจกลายเป็นนั่งอวดคน (อาปาถกฐมายี) ดังนั้นควรเลือกปฏิบัติในที่ลับตา หรือในที่รโหฐาน

นิเวธน์เป็นปฏิปักษ์แก่องค์ฌาน ข้าศึกของสมาธิคือกามฉันทะ ข้าศึกของพยาบาทคือปิตี ข้าศึกของวิตกคือถีนมิทธะ ข้าศึกของสุขคืออุทธัจจกุกกัจะ ข้าศึกของวิจิกิจฉาคืออวิจารณ์

ตัวอย่างการเจริญธัมมานุสติ

“ผู้ประสงค์เจริญธัมมานุสติ ฟังไปในที่ลับตา หลีกเร้นในที่อันควร ระลึกถึงคุณปริยัติธรรมและโลกุตระธรรม”

ท่านขยายความ “วิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน” : กิเลสของสัทธิวิหาริกจะละด้วยมรรคที่พระอุปัชฌาย์เจริญหาได้ไม่ สัทธิวิหาริกจะอยู่ผาสุกด้วยผลสมาบัติของพระอุปัชฌาย์ก็ไม่ได้ จะทำให้แจ้งนิพพานที่

พระอุปฌาย์ทำให้แจ้งก็ไม่ได้ เพราะว่าโลกุตรธรรมบุคคลไม่พึงเห็น ดังเช่นเครื่องประดับศีรษะของคนอื่น ซึ่งจะฉวยเอามาประดับที่ศีรษะตนได้ แต่พึงเห็นว่าเป็นธรรมที่วิญญูชนจะพึงเสวยในจิตของตนเท่านั้น

แท้จริง โลกุตรธรรมไม่ใช่วิสัยของคนโง่ หมายความว่ามรรค ผล นิพพาน เป็นวิสัยของวิญญูชนที่จะพึงรู้ได้ เป็นของจำเพาะตน ต้องทำ จึงเสวยได้ ทำให้กันไม่ได้ หยิบยื่นให้แก่กันก็ไม่ได้ และรู้ได้ประจักษ์ที่ใจของตนนี้เอง

สำหรับอานิสงส์การเจริญธัมมานุสติ “จิตของผู้ที่มีธัมมานุสติย่อมโน้มไปในอันจะให้ถึงอนุตรธรรม และเมื่อประจวบเข้ากับภาวะที่จะพึงล่วงละเมิด หิริโอตตปปะจะปรากฏแก่เธอผู้ระลึกถึงความเป็นธรรมดีแห่งพระธรรม”

เมื่อมีศีล คือเปิดเผยตนตามเป็นจริง จึงก้าวสู่ขั้นต่อไป

๒.เรื่องเกี่ยวกับสมาธิ

(๒) จิตตวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งจิต

บาทฐานของวิปัสสนา (การเห็นแจ้ง)อยู่ที่ใช้ปัญญาพิจารณาร่างกาย จนเห็นได้ว่าที่ประกอบเป็นรูปร่าง อยู่ได้อย่างไร อยู่ด้วยอะไร รู้ว่าอยู่ได้เพราะมีอาหารคอยหล่อเลี้ยง พิจารณาถึงที่มาของอาหารว่าเกิดได้อย่างไร ลึกลงไปที่ไหน พิจารณาร่างกายกระทั่งเห็นว่าร่างกายมาจากการรวมของธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ

ในวิสุทธิมรรค ท่านกล่าวว่าพระโพธิสัตว์คือบุรุษคนแรกที่ได้รับการยกย่องให้เป็นเจ้าของที่ดิน พระโพธิสัตว์ของเถรวาทมีพระรูปงดงามยิ่งนัก บุคลิกลักษณะดีมาก ใคร ๆ ก็ยกย่องพระโพธิสัตว์ว่ายิ่งใหญ่ เพราะพระโพธิสัตว์มีพุทธิปัญญาเลอเลิศ

เหตุใดวิสุทธิมรรคอ้างความเป็นมาของพระโพธิสัตว์

มหายานนับถือลัทธิบูชาพระโพธิสัตว์ เพื่อโต้แย้งกับคำสอนเรื่องมกน้อยสันโดษของเถรวาท มหายานได้แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์จากลัทธิไหว้ดวงอาทิตย์ของอิหร่าน (อิทธิพลทางการปกครองของอิหร่านแผ่มาถึงแถบกลุ่มแม่น้ำสินธุตั้งแต่สมัยพุทธกาล จนถึงราว พ.ศ. ๒๕๐)

ชื่อของพระโพธิสัตว์อมิตาภะ ไวโรจนะ ที่ปิงกระ เป็นคำที่เกี่ยวกับแสงสว่าง แม้แต่ในเถรวาท คำว่า “อาทิจจพันธุ” ที่หมายถึงผู้เป็นเฝ้าพันธุของแสงสว่าง ที่ใช้เรียกพระพุทธรูปโคดมกับอิทธิพลจากลัทธิไหว้ดวงอาทิตย์ บทบาทของพระโพธิสัตว์มีความคล้ายคลึงกับเทพมิถรา(Mithra)ของอิหร่าน เช่นว่าคอยช่วยเหลือประชาชนเวลาถูกน้ำท่วม เวลาป่วย เวลาข้ามแม่น้ำ เวลาเดินทาง บทบาทหรือลักษณะของผู้ช่วยเหลือเช่นนี้ แนวคิดนี้ไม่ช้าไม่นานก็กลายเป็นผู้ที่จะมาตรัสรู้ต่อไปในอนาคต

แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์มีความสำคัญ ช่วง พ. ศ. ๔๙๐-๕๙๐ เห็นได้จากชื่อนักบุญ Josaphat ในยุโรปยุคกลาง Josaphat คำนี้ในภาษาอาหรับเขียน Yudasalf เป็นชื่อที่กร่อนจากคำว่าโพธิสัตว์

วิสุทธิมรรคกล่าวความเป็นมาของพระโพธิสัตว์ในอัครัญสูตร เพราะเหตุว่าเวลานั้นมหายาน ยกย่องบทบาทของพระโพธิสัตว์ แต่งตำราเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์มากมาย เถรวาทเลยชี้ว่านิยายเถรวาท ก็มีพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ของเถรวาทเป็นบุรุษคนแรก มีมาตั้งยุคเริ่มมีมนุษย์มาอยู่ในโลก

พระโพธิสัตว์ของมหายานมีหลายองค์ องค์สำคัญคือพระมัญชุศรี และ พระอวโลกิเตศวร ที่ได้รับความเคารพนับถือมาก พระอวโลกิเตศวรมีรูปแบบวิธีทำสมาธิประจำองค์ เรียกว่า อวโลกิต-มุทรา มีมือนับพัน นัยน์ตานับล้าน มีฤทธานุภาพยิ่งใหญ่มหาศาล

คัมภีร์คาร์ณทวายุหะ (Karundavayuha) เล่าฤทธานุภาพยิ่งใหญ่ของพระอวโลกิเตศวรว่า ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์เกิดมาจากดวงตาของพระองค์ พระพรหมเกิดมาจากโสณิ พระนารายณ์เกิดมาจากศีระะ พระสร้อยดีเกิดมาจากพระทนต์ ของพระองค์

ในวิสุทธิมรรคท่านกล่าวว่า “สัตว์จุติจากสุภิกิณพรหมโลก ไปเกิดในอภัสสรพรหมโลก” คตินี้ไม่มีในเถรวาทมาแต่เดิม สุภิกิณหะและอภัสสระ เป็นชื่อชั้นของพรหมโลก เป็นคติของพราหมณ์และของดาบส ชื่อภพภูมินี้ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมของชาวพุทธหลายแห่ง

ถึงแม้วิสุทธิมรรคแสดงเนื้อหาเชิงโต้แย้ง แต่ผู้รจนาอ้างคัมภีร์หลัก ไม่ทิ้งพระไตรปิฎก เช่น เมื่อบรรยายสิ่งที่เรียกว่าโลก ท่านบอกว่าเพราะมีอันต้องหลุดโถม ที่เรียกว่าสวรรค์ เพราะเลิศจนอย่างดี (การรับรู้) อารมณ์เช่นรูปารมณ์ ที่เรียกว่านิระยะ หรือนรก เพราะไม่มีความเจริญ ที่เรียกว่าความยินดี อยู่ในที่นั้น

นิยามแห่งนรกและสวรรค์ในวิสุทธิมรรค ถือเป็นแบบอย่างการอ้างของวรรณกรรมบาลีในสมัยหลัง เช่น สมันตปาสาทิกา สุมังคลวิลาสินี ปรมัตถทีปนี และ สัทธรรมปกาสินี

นอกจากแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ แนวคิดเรื่องอื่น เช่น เรื่องพระอรหันต์ เรื่องพระพุทธเจ้าในอดีต พระพุทธเจ้าในอนาคต เรื่องพระปัจเจกพุทธเจ้า เรื่องความเป็นธรรมดาของพระโพธิสัตว์ เรื่องบูชาพระสถูปเจดีย์ เรื่องมหาบุริสลักษณะ มีพัฒนาการทั้งสิ้น

๓. เรื่องเกี่ยวกับปัญญา

โดยทั่วไปแล้ว ปัญญามีอยู่หลายระดับ ปัญญาในวิสุทธิมรรคก็มีหลายระดับ ท่านกล่าวว่าปัญญามีความตรัสรู้สภาวะธรรม และขจัดความหลงผิดคือโมหะซึ่งบดบังสภาวะธรรมเป็นลักษณะ ปัญญาเกิดขึ้นได้แก่ คนที่มีจิตเป็นสมาธิ ภูมิหรือว่าที่ตั้งของปัญญาอยู่ที่ร่างกาย คือ เบญจขันธ์ ปัญญาในวิสุทธิมรรคเกิดมิได้ด้วยการพิจารณาที่ร่างกาย

คนที่มีปัญญา มองเบญจขันธ์ เห็นรูปเหมือนกับก้อนฟองน้ำ เห็นเวทนาเหมือนกับต่อมน้ำ เห็นสัญญาเหมือนกับพยับแดด เห็นสังขารเหมือนกับต้นกล้วย เห็นวิญญาณเหมือนกับมายากล

ท่านกล่าวอาการและคุณสมบัติของจิต เรียกว่า สังขารขันธ์ (เจตสิก) มี ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ มนสิการ วิตก วิจารณ์ อธิโมกษ์ วิริยะ ปิติ ฉันทะ โมหะ อหิริกะ โอนตัมปะ อุทธัจจะ โลภะ ทิฏฐิ มานะ โทสะ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ ถีนะ มิตทธะ วิจิกิจฉา สัทธา สติ หิริ โอตตัมปะ อโลภะ อโทสะ ตตรัมมฉัตตตา กายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ กายลหุตา จิตตลหุตา กายมุทุตา จิตตมุทุตา กายกัมมัณฺญตา จิตตกัมมัณฺญตา กายปาคุณฺญตา จิตตปาคุณฺญตา กายชุกตา จิตตชุกตา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาชีวะ กรุณา มุทิตา ปัญฺญินทรีย์

คนที่มีปัญญา มองอายตนะภายใน-ภายนอก เห็นอายตนะภายในเหมือนกับบ้านร้าง เห็นอายตนะภายนอกเหมือนกับโจรปล้นหมู่บ้าน

หรือ เห็นอายตนะภายใน เหมือนกับงู จระเข้ นก สุนัขบ้าน สุนัขป่า ลิง เห็นอายตนะภายนอก เหมือนกับที่รกร วังน้ำ ท้องฟ้า หมู่บ้าน ป่าช้า ป่าไม้ อันเป็นที่โคจรของสัตว์พวกนั้น

คนที่มีปัญญา มองธาตุ (๑๘ อย่าง) เห็นจักขุธาตุ เหมือนกับหน้ากลอง เห็นรูปธาตุเหมือนกับไม้ตีกลอง เห็นจักขุวิญญาณธาตุเหมือนกับเสียงกลอง

คนที่มีปัญญา มองสังขะ(๔ อย่าง) เห็นทุกขสังขเหมือนกับโรค เห็นสมุทัยสังขเหมือนกับเหตุแห่งโรค เห็นนิโรธสังขเหมือนกับความหายโรค เห็นมรรคสังขเหมือนกับยารักษาโรค

คนที่มีปัญญา มองสังขะเห็นความว่างเปล่า ดังที่คนโบราณกล่าวไว้ว่า ทุกข์มีอยู่ แต่ใครผู้รับทุกข์ ไม่มี ผู้ทำไม่มี แต่การกระทำมี ความดับมี แต่คนผู้ดับไม่มี ทางมี แต่ผู้เดินไม่มี

สำหรับมรรคสังข ก็คือ สมณะและวิปัสสนา เป็นธรรมที่ควรทำเกิดขึ้น (ภาเวตัพพธรรม)

ในวิสุทธิมรรคท่านอ้างความเห็นของฝ่ายที่ปฏิเสธนิพพานว่าไม่มีจริง ปฏิเสธนิพพานว่าเป็นสิ่งเพ้อฝัน เหมือนเรื่องหวดเต่าเขากระต่ายที่ไม่มีอยู่จริง ท่านว่านิพพานเป็นสันตปท มีความสงบเป็นลักษณะ ไม่เปลี่ยนสภาพ ไม่ใช่เครื่องหมายแห่งทุกข์

ความรู้ความเข้าใจในเบญจขันธ์เลื่อนขึ้นเป็นลำดับ มองเห็นจากง่ายไปสู่ภาวะลุ่มลึก เกิดตามการเลื่อนชั้นความรู้ ซึ่งเป็นญาณ แต่ละระดับ

หน้าที่ของปัญญาในอริยสัจ ๔ ท่านกล่าวว่า

ความรู้ในทุกข์ ย่อมจะไม่ทำให้สัkkายาทิฏฐิครอบงำเอาได้

ความรู้ในสมุทัย ย่อมจะไม่ทำให้อุจเฉททิฏฐิครอบงำเอาได้

ความรู้ในนิโรธ ย่อมจะไม่ทำให้สัสสตทิฏฐิครอบงำเอาได้

ความรู้ในมรรค ย่อมจะไม่ทำให้อกิริยาวิสุทธิครอบงำเอาได้

คนผู้หลงผิด ที่ถูกอวิชชาชักนำ ย่อมจะก่อเหตุดีบ้างไม่ดีบ้าง เหมือนกับคนตาบอดแต่กำเนิด ไม่มีคนจูง บางทีเดินถูก ทางบางทีเดินผิดทาง คนผู้หลงผิดเพราะอวิชชา ก็คือผู้หลงผิดในเรื่องจตุติ หลงผิดในเรื่องอุปติ หลงผิดในเรื่องวัฏสังสาร หลงผิดในลักษณะของสังขาร และหลงผิดในปฏิจจสมุปบันธธรรม

คำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาท เถรวาทสอนเพื่อแย้ง (antithesis) กับเรื่องพรหมโลก

ท่านกล่าวว่า กามุปาทานมองเห็นง่ายกว่าวิภูษุปาทาน สีสัปปตูปาทาน และ อัตตวาทุปาทาน

คนที่มากไปด้วยกามุปาทาน ชอบครีกครั้นเอิกเกริก มุ่งหวังอารมณ์ที่ยังไม่มาถึง ชอบการทำมงคล กามะ (ความใคร่, ความหวังผล) จัดเป็นต้นเหตุ ที่เป็นอุปสรรคแก่ความมกน้อย อุปาทาน(ความยึดถือ) เป็นอุปสรรคแก่ความสันโดษ

เมื่อมองสังขารจนเกิดภูมิปัญญา จึงเลื่อนขั้นต่อไป

(๓) วิสุทธิวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งวิสุทธิ

วิสุทธิวิสุทธิ ความหมดจดแห่งวิสุทธิ เห็นว่าอะไรเป็นนาม อะไรเป็นรูป นามกับรูป คือ ชันธ์ อายตนะ ธาตุ เห็นอย่างถ่องแท้ว่านอกจากนามกับรูปก็ไม่ใช่สิ่งอื่นใด ไม่ใช่สัตว์ บุคคล เทวดา พระพรหม สิ่งที่รวมกันเข้าเป็นองค์สังขาระ เรียกกันว่า รก มีได้ฉันใด เมื่อชันธ์ อายตนะ ธาตุ มารวมกัน ความสมมุติว่าสัตว์ก็มีได้ฉันนั้น นามกับรูปอาศัยกัน ถ้าอย่างหนึ่งแตกสลายก็แตกสลายทั้งคู่ นามกับรูปเป็นของว่างเปล่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อิงอาศัยกันอยู่คงไม่อ้อที่ผูกรวมกัน อิงอาศัยกันดูกลงกับเสียงกลอง เมื่อนามกับรูปรวมกัน จึงมีคำสมมุติเรียกชื่อต่างกันไปเช่น รก, สัตว์, หุ่น, บ้าน, เมือง, กองทัพ

เมื่อกำหนดรู้เท่าทันทุกขสัจ จึงเลื่อนขั้นต่อไป

(๔) กังขาวิตรณวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย

เมื่อกำหนดรู้สิ่งทั้งปวงเห็นเป็นนามกับรูป ย่อมผ่านพ้นความสงสัยที่เป็นในอดีต ในอนาคตและในปัจจุบัน มองด้วยปัญญาว่า แท้จริงในโลกนี้ไม่มีผู้สร้างกรรม ไม่มีผู้เสวยผล ไม่มีเทวดา ไม่มีพระพรหม มีเพียงกระแสธรรมล้วนๆ ที่เห็นและเป็นไปได้ก็เพราะการรวมพร้อมกันแห่งเหตุเป็นปัจจัย

เมื่อกำหนดนามรูปจนข้ามพ้นความสงสัย ๓ กาลได้ สิ่งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน จึงรู้ได้ด้วยจตุติและปฐิสสนิ รู้ว่าสิ่งใดๆ ไม่มาสู่ภพนี้จากอดีตภพ ไม่ข้ามไปสู่ภพใหม่จากภพนี้ ชันธ์ อายตนะ ธาตุ เกิดได้ก็เพราะอาศัยกันเป็นปัจจัย ความสืบทอดจิตย่อมเป็นไปในปฐิสสนิ เมื่อจิตติดต่อกัน ปฐิสสนิจิตก็เกิดขึ้น (เกิด-ดับ) คำว่า ยถาภูตญาณ, สัมมาทัสสนะ, กังขาวิตรณะ ความหมายเดียวกัน แต่เขียนต่างกัน

ผู้มีปัญญาถึงขั้นนี้ ย่อมจะมีความเข้าใจ มีที่พึ่ง มีคติ หรือมีเส้นทางเดินแน่ชัด อยู่ใกล้นิพพาน มีชื่อเรียกเฉพาะว่า “จุลโสดาบัน”

เมื่อกำหนดจับสมุทยสังข์ จึงเลื่อนขั้นต่อไป

(๕) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิตี คือ ความหมดจดแห่งญาณ ที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง ญาณรู้ธรรม ที่เป็นทางและมิใช่ทาง ดำเนินตามทาง ไม่ข้องแวะวิปัสสนูปกิเลส ซึ่งมีใช้ทางเลือกแต่ทางที่ถูกต้อง

ผู้ที่มีปัญญาพิจารณารูปและอรูป กำหนดรู้รูป พิจารณาไตรลักษณ์ กระทบรู้ว่าเป็นชีวิต อัตภาพ และสุขทุกข์ ขึ้นอยู่กับขณะจิต ที่เกิด-ดับ เร็วพลัน

เมื่อมีปัญญาพิจารณารูปกัมมัญฐานและอรูปกัมมัญฐานได้คล่องแคล่ว มหาวิปัสสนา หรือ วิปัสสนาญาณ อย่างอ่อน (ตรุณวิปัสสนาญาณ) ย่อมเกิดขึ้นแก่เขาผู้เป็นอาร์ทวิปัสสก

เมื่อเกิดตรุณวิปัสสนา เขาถูกกระบวนการธรรมทดสอบ สิ่งทดสอบนี้เป็นเหมือนกับดัก ที่อาจทำให้เฉไป สิ่งนั้นคือ วิปัสสนูปกิเลส หมายถึงอุปกิเลสแห่งวิปัสสนา จะทดสอบให้นึกเฉไปว่าเมื่อก่อนไม่เคยเกิดสถานะเช่นนี้ ตอนนี้นักกลับเกิดขึ้น ตนคงจะได้บรรลุมรรคผลเป็นแน่

วิปัสสนูปกิเลส เป็นเพียงภาวะหลงตา เกิดขึ้นแก่ผู้ที่ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกต้อง เกิดแก่ผู้เป็นอาร์ทวิปัสสก ไม่ได้เกิดแก่คนหลงผิดปฏิบัติผิดที่ขบละทิ้งกัมมัญฐาน ทั้งไม่เกิดแก่พระอริยะผู้บรรลุแล้ว ภาวะหลงตาที่ปรากฏให้เห็นมี ๑๐ อย่าง มี แสงสว่าง ความปลาบปลื้มอึ้งใจ ความรู้ที่คมชัด ความสงบเย็นกายใจ ความสุขทั่วทั้งตัว ศรัทธาแรงกล้าที่ทำให้ใจผ่องใสยิ่งนัก ความเพียรที่พอดี สติชัด ความวางจิตเป็นกลาง ความตั้งใจพอใจ เมื่อสิ่งเหล่านี้เกิดทวนสอนให้รู้ว่าเป็นวิปัสสนูปกิเลส รู้เท่าทันว่านั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวเรา

เมื่อกำหนดรู้มรรคสังข์ จึงเลื่อนขั้นต่อไป

(๖) ปฏิพาณญาณทัสสนวิสุทธิตี คือ ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นทางดำเนิน

เมื่อมาถึงลำดับนี้ วิปัสสนาญาณเป็นไปอย่างคมเฉียบ รู้เห็นสังขารตามจริง ท่านให้ทำโยคะ (ความเพียร) ในอุทยัพพญาณที่เคยเกิดมาแล้วในญาณที่ผ่านมาซ้ำอีก เพื่อกำหนดรู้ไตรลักษณ์ว่าที่มองไม่เห็นอนิจลักษณะ ก็เพราะสันตติปิดบังไว้ ที่มองไม่เห็นทุกขลักษณะ ก็เพราะอิริยาบถปิดบังไว้ ที่มองไม่เห็นอนัตตลักษณะ ก็เพราะขณสัญญาปิดบังไว้ เมื่อกำหนดรู้ทัน อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ย่อมปรากฏตามเป็นจริง ต่อนั้นวิปัสสนาญาณ ได้แก่ (๑) ภังคานุปัสสนา ญาณตามเห็นจำเพาะความดับเด่นขึ้นมา (๒) ภัยตูปัญฐานญาณ ญาณมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว (๓) อาทินวานุปัสสนาญาณ ญาณคำนึงถึงโทษ (๔) นิพพิทานุปัสสนาญาณ ญาณคำนึงเห็นด้วยความหน่าย (๕) มุญจิจุกัมมตาญาณ

ญาณหยั่งรู้อันให้ใครจะพ้นไปเสีย (๖) ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ ญาณอันพิจารณาทบทวนเพื่อหาทาง (๗) สังขารเพกขญาณ ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร (๘) สัจจานุโลมิกญาณ ญาณเป็นไปโดยควรแก่การหยั่งรู้อย่าง ย่อมเกิดขึ้นตามลำดับ

สังขารเพกขญาณ(ลำดับที่ ๗) เรียกตามความรู้ที่เกิดขึ้นว่า มุญจิตุกัมมตาญาณ หรือ ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ

ผู้ที่ได้บรรลุสังขารเพกขญาณ ย่อมมีวิถีชีวิตอยู่ใกล้นิพพาน วางเฉยอารมณ์ในทางโลก ยินดีพอใจในที่สงบสงัด ไม่อวดโอ่แสดงตน ท่านเรียกผู้ที่มีอาการสงบเช่นนั้นว่า *ปฏิสันจรบุคคล*

สัจจานุโลมิกญาณ เรียกได้หลายอย่าง คือ อตัมมยตา (ไม่มีต้นหา) นิพพิทา (เบื่อหน่าย) ธรรมฐิติญาณ (รู้ความเป็นจริงแห่งธรรม) สัญญัคคะ (ยอดแห่งสัญญา) ปาริสุทธิปะธานียังคะ(องค์ของผู้มีความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณรู้เห็นทางดำเนิน)

ท่านกล่าวว่า ผู้ที่มีชาติของบัณฑิต มุ่งจะพ้นไปจากทะเลตมคือสังสารทุกข์ พึงทำโยคะนี้

จากนั้น จึงเลื่อนไปยังวิสุทธิลำดับสุดท้าย

(๗) *ญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ*

ญาณทัสสนวิสุทธิ หมายถึงญาณในโสตาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค

ญาณนี้เป็นญาณลำดับสุดท้าย ผู้บรรลุมีชื่อว่าอรหันต์ เป็นอัครทักษิณะบุคคลชั้นสูงสุดในนิกายเถรวาท ไม่ใช่โพธิสัตว์ (การทำโยคะของมหายานเพื่อความเป็นพระโพธิสัตว์)*

ท่านกล่าวถึงโพธิปักขิยธรรม กล่าวถึงกิเลสซึ่งผู้บรรลุญาณนี้จะได้มี สังโยชน์ กิเลส มัจฉัตตะโลกธรรม มัจฉริยะ วิปลาส คันฐะ .. อคติ อาสวะ โฆษะ โยคะ นิรวรณ ปรามาส อุปาทาน อนุสัย มละ อุกุศลกรรมบถ และ อุกุศลจิตตูปาท ตามควรแก่ความเพียร (โยคะ)

ท่านอ้างข้อความในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า “มรรคภาวนา(การเจริญมรรค) มีอยู่เช่นนี้ ผลสังกิริยา (การทำผลให้แจ้ง)มีอยู่เช่นนี้ กิเลสพหาน(การละกิเลสได้)มีอยู่เช่นนี้ ธรรมาภิสมัย (การตรัสรู้ธรรม)มีอยู่เช่นนี้”

ท่านอ้างมรรคภาวนา ก็เพื่อยืนยันอัมมานุสุมปฏิบัติว่ามีกระบวนการธรรมเช่นนี้ กระบวนการนี้ย่อมเกิดแก่ผู้ที่ปฏิบัติตามขั้นตอน ปฏิบัติตามกระบวนการของธรรมชาติ (ไม่ใช่วิธีปฏิบัติเพื่อความเป็นพระโพธิสัตว์อย่างในโพธิสัตว์ภูมิ)

อนึ่ง ท่านอสังคะแห่งสำนักโยคอาจารย์ ศึกษาโยคะ(สมาธิ)ขั้นสูง ชื่อ สุริยประภา (Suryapraba Samadhi) กับอาจารย์ไมตรียานถ มีความเชี่ยวชาญจนเกิดอภิญญา เขียนตำรายาโยคอาจารย์ศาสตร

สอนวิธีทำโยคะเพื่อความเป็นพระโพธิสัตว์ อธิบายเรื่องอริยสัจและเรื่องมัชฌิมาปฏิปทาแตกต่างกับ
เถรวาท ตีความเรื่องอริยมรรคเป็นเพียงองค์ประกอบอยู่ในโพธิปักขิยธรรม มีอยู่ในภาวนามารคะ^๓
(Bhavanamarg) ๔ ประการ คือ ขั้นเตรียมตัวทำโยคะ (สัมถามรรค) ขั้นลงมือทำโยคะ (ประโยชน์มรรค)
ขั้นเห็นแจ้ง(ธรรมมรรค) และ ขั้นสุดท้าย (นิชฌามรรค)

คำว่า ภูมิ และ ภูมิลัทธะ ในโพธิสัตว์ภูมิ หมายถึงภูมิและการได้ภูมิความเป็นพระโพธิสัตว์
ส่วนในวิสุทธิมรรค คำว่า ภูมิ และ ภูมิลัทธะ หมายถึงภูมิและการได้ภูมิของผู้ปฏิบัติที่ละกิเลสได้
คือเป็นพระอรหันต์

วิสุทธิมรรคไม่ใช่วิสุทธิภูมิ

พระพุทธศาสนายุคแรกไม่มีนิกาย เมื่อแยกเป็นเถรวาทกับมหายาน ผู้นับถือที่ไม่ได้เกิดในถิ่น
พุทธภูมิ แต่รับอารยธรรมพุทธศาสนา ถือว่าไม่ใช่เจ้าของอารยธรรมพุทธมาแต่เดิม ส่วนผู้เป็นเจ้าของ
อารยธรรมพุทธ ก็คือผู้เกิดในถิ่นพุทธภูมิ ดังนั้นเมื่อเจ้าของอารยธรรม(ส่วนมากพราหมณ์)วิพากษ์วิจารณ์
เรื่องพุทธ เขาจึงกล่าวเรื่องของพวกเขากเอง ไม่มีเถรวาท ไม่มีมหายาน จึงไม่มีเรื่องอะไรเสียหาย แต่ถ้า
ผู้ไม่ใช่เจ้าของอารยธรรมพุทธมาแต่เดิม กล่าววิพากษ์วิจารณ์บ้าง กลับไม่เป็นเช่นนั้น เพราะผู้รับ
อารยธรรมพุทธนิกายใดนิกายหนึ่งมานับถือ เมื่อรับนิกายใดก็จะคุ้มครองนิกายนั้น

มหายานเน้นบทบาทของพระโพธิสัตว์ เถรวาทเน้นบทบาทของพระอรหันต์ ความเห็นต่างกัน
เป็นเหตุให้ปฏิบัติต่างกัน เมื่อมีความเห็นต่างกัน ก็แต่งตำราสนับสนุนแนวคิดฝ่ายของตน มหายาน
สอนให้ทำโยคะ(สมาธิ) เพื่อความเป็นพระโพธิสัตว์ ตีความตามลัทธิพราหมณ์ ตั้งแต่โยคอาจารย์ศาสตร
ของท่านอสังคะ จนถึงสมัยที่รจนาวินัยมรรค คือโยคาวตาระ ของท่านทิงนาคะ

วิสุทธิมรรคนำเอาแนวทางของพระพุทธศาสนายุคต้น และเนื้อหาสาระสำคัญที่กระจายกันอยู่ใน
พระไตรปิฎกมาจัดระบบให้เป็นตามลำดับ มุ่งเสนอวิธีการยกระดับภูมิปัญญา เพื่อความเป็นพระอรหันต์
มิใช่วิสุทธิภูมิ เพื่อความเป็นพระโพธิสัตว์

บทสรุป

วิสุทธิมรรคเป็นวรรณกรรมสำคัญของนิกายเถรวาท เรียกว่า ปกรณ์พิเศษ ของวิสุทธิมรรคเป็น
อรรถกถาอธิบายธรรมปิฎก เป็นอรรถกถาสุดตันตปิฎก อธิบายไตรสิกขาแนววิสุทธิ ๗ และเป็นแบบอย่าง
การแต่งวรรณกรรมบาลียุคหลังต่อมา

^๓ โยคจารย์ใช้ชื่อ ภาวนามารคะ (มรรค) สลับกับในบาลีคือ มรรคภาวนา ในเถรวาทถือว่า มรรคภาวนาเป็น
อุตตริมนุสสธรรม อย่างหนึ่ง ดู วิ.มหา. (แปล) ๑/๑๙๙/๑๘๕

วิสุทธิมรรคชี้ทางไปสู่นิพพานว่าเริ่มที่ปัญญา เพราะคนมีปัญญามีเหมือนอยู่ในที่สว่าง รู้ว่าอะไรเป็นอะไร เพราะมีปัญญาเป็นเครื่องส่องชี้ทาง ส่วนคนไม่มีปัญญาก็เหมือนอยู่ในที่มืด ไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ถ้ามีใครบอกว่าสิ่งนี้ดี ก็ไม่รู้ว่าดีอย่างไร ถ้าใครบอกว่าสิ่งนี้ไม่ดี ก็ยังไม่รู้ว่าไม่ดีอย่างไร ที่เขาสอนกันว่าสิ่งนั้นเป็นสมมุติบัญญัติ ก็ไม่รู้ว่าป็นสมมุติบัญญัติอย่างไร สมมุติไว้ทำไม หรือสมมุติไว้เพื่ออะไร

วิสุทธิมรรคสอนให้ใช้ปัญญามองด้านในร่างกาย ปัญญาชนิดนี้ต่างจากปัญญาที่มาจากภายนอก ปัญญาภายนอกเกิดได้ชั่วครั้งชั่วคราว สู้ปัญญาภายในไม่ได้ ปัญญาภายในจึงประเสริฐกว่าปัญญาภายนอก^๔

ปัญญาภายใน หรือ การมองด้านใน เป็นจุดเริ่มของการฝึกจิตเจริญภาวนาในเถรวาท กล่าวได้ว่าวิสุทธิมรรคก็คือวิธีการฝึกจิต จิตที่ฝึกดีแล้วย่อมนำสุขมาให้ การฝึกจิตในวิสุทธิมรรคต้องสร้างปัญญาให้เกิดขึ้นภายในร่างกาย มองเห็นความจริงในร่างกายเป็นขั้นตอน เป็นวิธียกระดับภูมิปัญญาของสาธุชนเถรวาท เพื่อนำไปสู่ความเป็นพระอรหันต์ ที่เป็นอัครทักขิไณยบุคคล บุคคลในอุดมคติ ผู้ที่เมื่อฝึกจิตแล้วจะมีคุณสมบัติเช่นไม่สะดุ้งเพราะเสียงดุจราชสีห์ ไม่ติดข้ายดุจลม ไม่เปียกน้ำดุจใบบัว อยู่คนเดียวได้เหมือนนอแรด

อย่างไรก็ตาม ผู้เข้าถึงความจริงได้มาก ย่อมเข้าใจความจริงได้มาก ส่วนผู้ไม่รู้จักความจริงจะไม่ถึงความจริง วิสุทธิมรรคสอนให้อยู่กับความจริง แต่ถ้าจะอยู่อย่าง“คน” ต้องอยู่ให้กลมกลืนกับผู้อื่น มิไม่กั้นคนหรือที่ที่จะอยู่กับความจริง

บรรณานุกรม

พระพรหมคุณภรณ์ ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** (ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่

๑). พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

มหามกุฏราชวิทยาลัย ผู้จัดทำ. **วิสุทธิมคฺคสฺส นาม ปกรณวิเสสสฺส ปฐโม ทฺติโย ตติโย ภาโก**.

พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. นครปฐม : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

Dayal, Hal. **The Doctrine of Bodhisatta in Buddhist Sanskrit Literature**. Varanasi : Motilal, Banarsidess, 1978.

Haldar, J.R. **Early Buddhist Mythology**. Delhi : Manohar, 1977.

^๔ มีเหมือนกันที่บางคนไม่ยกย่องปัญญา แต่ยกย่องการปฏิบัติ นักปฏิบัติบางที่ก็ตั้งหน้าปฏิบัติไปเรื่อย แต่ไม่ก้าวหน้าอะไรเลยทางปัญญา

Mittal, K.K. ed. **Vijnanavada (Yogacara) and Its Tradition**. Delhi : Sole Distributors, 1993.

Mudiyanse, Nandasena. **Mahayana Monuments in Ceylon**. Colombo : M. D. Gunasena & CO., 1967.

Narain, A.K. ed. **Studies in History of Buddhism**. Delhi : B. R. Publishing Corporation, 1979.

Panapokke, Gunaratane. **History of Buddhist Sangha in India and Sri Lanka**. Colombo: University of Kelaniya, 1993.

Nakamura, Hajime . **Buddhism Indian**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1980.